

JAN ANTONÍN BAŤA A ČESKOSLOVENSKÝ ZAHRANIČNÍ ODBOJ 1939–1945

JAN NĚMEČEK

Jan Antonín Baťa patří k osobnostem, které se trvale zapsaly nejen do československých dějin, ale v hospodářském ohledu i do dějin světových. Jeho osoba však vyvolávala a stále vyvolává mnoho kontroverzních názorů na jeho působení, od nekriticky obdivných až po často hyperkritické odsudky jeho osoby.

Narodil se jako mladší nevlastní bratr Tomáše Bati, syn Antonína Bati a Anny Baťové-Schieblové, kteří v roce 1894 založili obuvnickou firmu Baťa, později vyprofilovanou do obuvnického koncernu Baťa. Vyučil se obuvníkem a byl zaměstnán v rodinném podniku, který po smrti A. Bati v r. 1908 převzal T. Baťa. J. A. Baťa získával praxi nejen v domácích továrnách, ale i v řadě severoamerických a evropských podniků. V letech 1919–1920 řídil Baťovu továrnu v americkém Lynnu, poté dva roky filiálku v Londýně, kde se seznámil s Marií Gerbecovou (1902–1988), dcerou rodinného lékaře, jež se v listopadu 1921 stala jeho ženou. Manželům se narodilo pět dětí. Vojenskou službu si v letech 1921–1922 odsloužil u 13. pěšího pluku v Šumperku, avšak žádné hodnosti nedosáhl, do zálohy byl přeřazen jako vojín.

V letech 1923–1927 J. A. Baťa pracoval ve zlínské firmě postupně jako manipulát, účetní a jako nákupce a podle některých zdrojů to byl právě on, kdo přišel s nejdůležitějším obchodním návrhem, který kdy Baťové provedli, když podpořili deflační politiku ministra financí Aloise Rašína nárazovým snížením cen o 50%. Důsledkem byl nákupní boom, jaký české země nepamatovaly, a od tohoto okamžiku se firma Baťa odrazila ke svým velkým úspěchům.

V r. 1925 J. A. Baťa podnikl obchodní cestu do Jižní Ameriky, kde se v Argentině, Brazílii a Uruguay seznámil s obchodními podmínkami a možnostmi budování organizačních základů pro zlínskou firmu a i když jeho nevlastní bratr Tomáš nebyl s výsledky cesty spokojen, přesto jej učinil vedoucím celého nákupního oddělení. Na podzim r. 1927 nakrátko Jan Antonín firmu pro rozpory s bratrem Tomášem opustil, avšak v únoru 1928 se opět do ní ve funkci vedoucího dílny navrátil a i vzdor dalším rozporům Tomáš poznal, že ze všech sedmi sourozenců Jan Antonín nejvíce splňuje předpoklady k dalšímu pracovnímu vzestupu.

V letech hospodářské krize J. A. Baťa dokázal pro firmu objevit cestu k dalšímu rozvoji, když v boji s vysokými cly navrhl stavět továrny přímo v cizích

zemích. Fa. Baťa tak nastoupila období velkého rozkvětu a rychle získávala nová odbytíště, k čemuž jí dopomohla i vlastní síť obchodů. Expanze rychle začínala dostávat celosvětový rozměr a začaly být otevírány i zahraniční továrny. Hlavním centrem rozkvětu se však v průběhu 20. let stalo doposud malé město Zlín na Moravě, z něhož díky promyšlené industriální rozvojové koncepci Baťovy firmy vzniklo průmyslové město celostátního významu, které bylo budováno včetně objektů bydlení a občanské vybavenosti komplexně jako jedno z nejmodernějších středisek své doby a sídlo Baťova rychle expandujícího impéria, které se v r. 1931 změnilo na akciovou společnost, v níž se J. A. Baťa stal prokuristou a členem správní rady.

V témže roce sepsal zakladatel firmy T. Baťa rozhodující kupní smlouvu a závět znějící na jméno bratra Jana Karla (Antonína) Bati, dle které za 100% akcií měl vyplatit celkem 50 milionů korun, z toho manželce Marii Baťové-Menčíkové 8,1 milionu, T. Baťovi ml. 22 milionů a zbylou část několika dalším subjektům.

O rok později, v r. 1932 však došlo k neočekávané události: při leteckém neštěstí zemřel v Otrokovicích zakladatel firmy T. Baťa, a protože se závět již nezměnila, nástupcem se stal J. A. Baťa, jenž částky uvedené v závěti poukázal na účty výše zmíněných osob v červenci 1933. Tím se stal J. A. Baťa výhradním vlastníkem baťovského impéria a společně se svými spolupracovníky Dominikem Čiperou a Hugem Vavrečkou budovali obuvnické impérium v duchu zásad svého zakladatele.

Následující roky 1932–1938 znamenají Baťovu expanzi nejen na zahraničních trzích, ale i do dalších odvětví, mj. do výroby letadel a obráběcích strojů. A to navzdory těžkostem, které přinášela světová hospodářská krize 30. let. J. A. Baťa se orientoval na rozšiřování sítě existujících továren, kde vedle stávajících (v Německu, Jugoslávii, Polsku, Švýcarsku a Francii) byly vystavěny nové v Anglii, Indii, Holandsku, Sýrii a Iráku. Vedle továren vznikaly i nové sesterské obchodní společnosti, jedna v USA a dalších pět v Africe. Díky velké obchodní cestě kolem světa v r. 1937 navázal další obchodní kontakty. Kromě podnikatelské činnosti však byl aktivní i na domácí československé národohospodářské scéně, kde vyvíjel činnost v rámci korporací, jako byl Svaz československých průmyslníků. Jeho aktivity se však orientovaly i na dopravní infrastrukturu v republice, zejména na výstavbu a rekonstrukci silniční sítě a vodních cest. Objem výroby i zaměstnanců strmě rostl: jestliže v r. 1932 to bylo 16 560 dělníků v 10 továrnách, v r. 1938 to bylo již 106 000 dělníků v 120 továrnách, k nimž připadalo téměř 6000 prodejen.

V „baťovských“ továrnách fungoval systém, založený na iniciativě pracujících podpořený dílenskou samosprávou, umožňující jejich zapojení do řízení podniku a ve svých důsledcích také minimalizující náklady. Zároveň bylo také vytvořeno příjemné pracovní prostředí s tehdy nevídaným pětidenním pracovním týdnem po osmi hodinách. Pracující měli zázemí, týkající se jak moderní zdravotní péče a bydlení, tak i dalších oblastí života – sportu, zábavy, pojištění apod. Pro pracující byl také vytvořen celoživotní vzdělávací systém (Baťova škola práce).

Na jaře 1938 bylo na poradě J. A. Bati s řediteli sesterských společností rozhodnuto o dalším významném směru baťovské expanze: zřídit Bata Shoe Company of Canada, která měla postavit velké továrny v Kanadě a USA a řídit expanzi na severoamerickém kontinentu. To se však již stahovaly mraky nad osudem Československa, které se stalo cílem expanzivní politiky nacistického Německa.

J. A. Baťa byl koncem 30. let významnou osobností československého veřejného života a vyjadřoval se k mnoha národohospodářským i politickým problémům země. V r. 1936 představil veřejnosti svou knihu „Budujeme stát pro 40. miliónů“, v níž se dotkl vnitřních celospolečenských i politických problémů. Dne 26. března 1938 mu byl za originální řešení problému záplav na tzv. Bahňáku v Otrokovicích udělen Čestný doktorát Vysoké školy technické dr. Edvarda Beneše. Opakovaně se scházel s premiérem Milanem Hodžou i prezidentem Edvardem Benešem (po vynucené Benešově abdikaci se o něm dokonce spekovalo jako o jednom z kandidátů na prezidenta). Byl rozhodným zastáncem obrany státu a sám šel příkladem – se svými zaměstnanci věnoval na obranu státu 30 milionů, vybraných v dobrovolné sbírce. Po podpisu mnichovské dohody se J. A. Baťa stal jedním z jejich nejhlasitějších kritiků. Jeho nejvýraznějším protestem byl anglický rozhlasový projev nazvaný „Obyvatelé západu, nezapomínejte na svůj dluh“.

Pro nacistické Německo Baťův koncern představoval pochopitelně nezanedbatelnou položku, se kterou kalkulovalo při přípravě své expanze. To byl také důvod – vzhledem k předchozímu zatčení Baťově Němci při přechodu hranic nepříliš dobrovolného – rozhovoru jednoho z nacistických předáků maršála Hermanna Göringa s J. A. Baťou, týkající se zapojení společnosti do velkoněmeckého válečného hospodářství a získávání surovin pro Německo.¹ Baťa však začal rozvolňovat vazby mezi mateřskou společností v ČSR a jejími zahraničními pobočkami. Začal také připravovat novou zahraniční centrálu společnosti (nejprve v Nizozemí, odkud se v důsledku válečného vývoje přesunula do Velké Británie a posléze do USA), která měla řídit tyto zahraniční podniky. To se však již schylovalo k neblahému řešení osudu Československa, které přišlo v polovině března 1939, nejprve vyhlášením samostatného Slovenského státu pod nacistickou kuratelou a bezprostředně poté, 15. března, okupací českých zemí německými jednotkami a vytvořením Protektorátu Čechy a Morava.²

J. A. Baťa se po okupaci rozhodl k odjezdu do exilu. Pod záminkou účasti na Světové výstavě v New Yorku dostal od okupačních úřadů i povolení k odjezdu a koncem května 1939 odjel do USA, kam jej následovala i jeho rodina. Z New Yorku, kam připlul 10. června 1939, pokračoval do Washingtonu, kde se mu podařilo získat povolení k pobytu a práci pro 200 baťovců, kteří zahájili v Belcampu ve státě

1 Ivanov, Miroslav: *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*. Vizovice 1998, s. 184.

2 Němeček, Jan: Jan Antonín Baťa. In: Zudová-Lešková, Zlatica et alii (eds.): *Undaunted by exile. To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe between the 16th and 20th Century with an Accent on the Czech Lands*. Prague 2015, s. 219–221.

Maryland výstavbu továrny. Aby nedošlo v důsledku toho, že se nevrátil zpět, ke konfiskaci podniku ve vlasti, byly akcie převedeny na Marii Baťovou, manželku zesnulého T. Bati, a na skupinu ředitelů domácího podniku. Nacisté však na baťovský majetek dosáhli i v průběhu své další expanze: po okupaci Norska v dubnu 1940 obsadili Baťovy bohaté sklady jak obuvi, tak i surovin, které sem byly přesunuty z ohroženého Rotterdamu.

Zprvu se zdálo, že kontakty mezi J. A. Baťou a formujícím se vedením československého zahraničního odboje, představovaného na podzim 1939 vzniklým Československým národním výborem (ČSNV) se sídlem v Paříži, se budou vyvíjet korektně. Prostřednictvím Eduarda Outraty, finančního správce ČSNV, poskytl Baťa odboji dokonce i nemalé finanční prostředky.³ Podle vyjádření Františka Černého, diplomata vyslanectví ČSR v Paříži, z dubna 1940 „Baťa už asi 4 měsíce dává 1000 liber měsíčně na odboj, 30.000 franků týdně! Snad to dává Outratovi přímo. Gen. Spears byl proti tomu, aby se to platilo ze zdejší společnosti. Teď dohodnuto, že zde budou dávat 300 liber měsíčně, ostatek Baťa doplňuje sám. Dr. Beneš nechtěl přímo s Baťou nic mít, ať prý to dojedná s Outratou,“ zaznamenal si vyslanec Jaromír Smutný.⁴ Obdobně přicházely i další příspěvky, např. od finančního ředitele Františka Mušky dostávalo pravidelné příspěvky vyslanectví ČSR v USA.⁵

Ze strany československých úřadů na americké půdě přišly záhy sondáže, jak se J. A. Baťa dívá na československou zahraniční akci. Došlo ke schůzce továrníka s Janem Fierlingerem a Janem Münzerem, kteří měli v New Yorku na starosti tiskové věci. Na otázky diplomatů „Baťa reagoval negativně a počal poukazovati na to, že osoby, jako jsme my, mohou prý odbojovou činnost rozvíjeti, kdežto on prý zodpovídá zas podniky a zaměstnance na okupovanému území a nemůže jejich bezpečnost ohrožovati veřejným vystoupením nebo prohlášením apod.“ Přes argumenty obou diplomatů setrval na svém záporném stanovisku a dodal: „Já jsem švec, který umí dělat dobré boty, a vaše věc je zas, abyste dělali do politiky.“⁶ Je třeba však dodat, že šlo o Fierlingerovu svědeckou výpověď po válce před soudem, která mohla mít své limity.

Záhy se však situace změnila. Firma se dostala za ne zcela přesně specifikovaných okolností na britskou a poté také na americkou „černou listinu“, tj. na seznam osob a firem, s nimiž byl zakázán obchodní styk pro jejich kontakty s nepřitelem. J. A. Baťa sám se k důvodům zanesení na černé listiny svému spolupracovníkovi Jiřímu Udržalovi vyjádřil:

- 3 Válečné deníky Jana Opočenského, eds. Jana Čechurová, Jan Kuklík, Jaroslav Čechura, Jan Němeček. Praha 2001, s. 42.
- 4 Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, eds. Libuše Otáhalová a Milada Červínková, díl 1. Praha 1966, dok. č. 79, s. 101.
- 5 Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Londýnský archiv – důvěrný (LA-dův.), kart. 177, zpráva K. Červenky ministerstvu zahraničních věcí ze 7. května 1941. Existují i další podložené finanční příspěvky ze strany společnosti J. A. Bati československému zahraničnímu odboji.
- 6 Národní archiv (NA), fond Národní soud (NS), TNs 12/47, J. A. Baťa, protokol s J. Fierlingerem z 10. září 1946.

- „1) V Anglii měl předseda správní rady Baťa Shoe Ltd., Tilbury, gen. Spears zájem zmocnit se Baťova majetku. Zájem byl čistě hmotný, což se projevilo tím, že si zvýšil svůj roční příjem. Akci Spearsovu umožnili pp. Muška a Kraus, kteří nepřesně provedli příkazy p. J. A. Bati. Nyní p. Muška, hlavní viník, nechce učiniti nic, aby věc napravil a chrání a očišťuje pouze sebe.
- 2) Ze Spojených států je vedena hanobící akce proti Baťově organizaci především United Shoe Machinery, jejíž zájem je čistě konkurenční.“⁷

Ačkoliv se Baťa snažil situaci zachránit urychleným odjezdem z Brazílie, kde zahájil budování nového hospodářského impéria, do Spojených států amerických, zápis na černou listinu se stal skutečností: Na základě proklamace prezidenta Franklina D. Roosevelta ze 17. července 1941 byla vyhlášena černá listina firem, které v Latinské Americe pracují až dosud s Němci (The Proclaimed List od Certain Blocked Nationals promulgated pursuant to the Proclamation of July 17, 1941).⁸

To vše navíc umocněno další důležitou okolností: nebylo mu prodlouženo vízum k pobytu v USA. Všechny tyto změny J. A. Baťu donutily k návratu do Brazílie a k předání vedení podniku v Belcampu do rukou ředitele Františka Mušky.

S Amerikou se J. A. Baťa rozloučil provoláním k dělníkům svých podniků: „Po vážné úvaze jsem se rozhodl stáhnout po dobu trvání války ze všech přímých aktivit v souvislosti s výše uvedenými společnostmi⁹ za účelem, aby bylo možno odstranit je z černé listiny. V budoucnu dostanete instrukce od vašeho představenstva a úředníků administrativního výboru, který bude vytvořen vládními autoritami, které převezmou vedoucí povinnosti, jež jsem dříve nesl já. Jsem si jistý, že jim dáte stejnou podporu a loajalitu, jakou jste dali mě v minulosti.“¹⁰

Zdá se, že kromě deklarovaných důvodů (zmíněný Baťův osobní rozhovor s Hermannem Göringem, Baťovo odmítnutí veřejné podpory spojencům, posléze opuštění USA a nákup pozemků v Brazílii od německé firmy, nedbání předpisů anglického a amerického válečného zákonodárství o zákazu obchodování a styku s nepřitelem, což se týkalo i uvolnění nacisty zablokovaných financí zlínské společnosti pro brazilský nákup) zde sehrála roli i obava amerických průmyslových kruhů z další Baťovy expanze v těchto oblastech, jak ostatně vyplývá z řady jeho vyjádření. A nejen jeho, i Jan Masaryk se měl kriticky vyjádřit k politice „černých listin“: „Americká politika černých listin nesleduje pouze účel válečné obrany, nýbrž je i záměrně užívaným prostředkem k eliminaci mimoamerického hospodářského

7 School of Slavonic and East European Studies (dále SSEES), Londýn, Lisický Collection, sign. 3/4/2, kart. 12, dopis Jiřího Udržala T. Baťovi jr. z 19. dubna 1943.

8 AMZV, LA-dův., kart. 177, zpráva generálního konzula Karla Hudce z 22. července 1941.

9 V záhlaví uvedeny firmy: Bata Shoe Co. Inc., Belcamp, Hidena Inc., Belcamp, Ataman Inc., Belcamp, Anchor Mercantile Co. Inc., New York, Chaussures Bata Haiti S. A., Port au Prince, Fabrica de Calzado Peruano S. A., Lima, Manufactura Boliviana S. A., Cochabamba, Catecu Ltd., Penaflor, Chile, Artcoba S. A., Buenos Aires, Argentina, Incatecu S. A. Guatemala City.

10 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond Edvard Beneš II (EB II), 40, XIV/6, kart. 427, prohlášení J. A. Bati z 18. června 1942.

podnikání na americkém kontinentě, takže její závěry není vždy nezbytno z našeho hlediska apriori a bez výhrad akceptovati.“¹¹

Vyslanec Vladimír Nosek, jenž zastupoval československou vládu v Brazílii, vypověděl po válce k otázce „černé listiny“: „Proč byl Baťa dán na černou listinu, nebylo nikdy otevřeně Angličany a Američany přiznáno. Baťa sám tvrdil, že byl dán na černou listinu z konkurenčních důvodů. Naproti tomu z anglických a amerických oficiálních i neoficiálních míst bylo při různých příležitostech, když na tuto věc přišel hovor, poukazováno na to, že Baťa svůj podnik Cia Viacao získal od Němců a ponechal v něm německé zaměstnance, za druhé pak poukazováno bylo na to, že byl ve stálém styku s německou bankou v Brazílii, což se potom později plně potvrdilo, když také Brazílie vstoupila do války, při likvidaci této banky, tj. při prohlídce dokladů tohoto ústavu.“¹²

Vedení československého zahraničního odboje se na podzim roku 1940 rozhodlo k osobě J. A. Bati zaujmout velmi rezervované stanovisko, když Masaryk telegrafoval vyslanci Hurbanovi do USA, aby sdělil brazilskému vyslanci ve Washingtonu, že není ve styku s Baťou a nepřejímá odpovědnost za jeho počínání: „Pokud možno však konkrétně proti němu zatím nemluvte a nejednejte.“ Stalo se tak na v odpovědi na dotaz brazilského diplomata, který v souvislosti s postupem USA vůči osobě a firmám J. A. Bati žádal názor československé vlády pro budoucí postup brazilské vlády vůči Baťovi.¹³

Co však bylo pro postoj k československému zahraničnímu vedení mnohem důležitější, J. A. Baťa se také neodhodlal k žádnému kroku, který by ohrozil jeho průmyslové impérium v okupované vlasti, tedy k žádnému veřejnému vystoupení proti nacistickému Německu, které po něm bylo opakovaně požadováno. Ministr zahraničních věcí J. Masaryk 1. dubna 1941 poslal J. A. Baťovi telegram, jímž masarykovsky přímým způsobem vyzval Baťu k jasnému prohlášení: „Nikdy jsem nepochyboval o Vašem češtví. Dnes je nutno bez výhrady bojovat pro anglo-americké vítězství – na oboustranných indických a jihoamerických bosáků bude čas, až to vyhrájeme – napřed musí vetřelci ven ze Zlína. Učiníte-li chlapské, nesmlouvavé prohlášení v tom smyslu, anglická vláda jistě přezkoumá situaci. Na moji pomoc můžete vždy spoléhat.“¹⁴

Avšak Baťova odpověď zněla záporně, jak se ji Masaryk zprostředkovaně dozvěděl od washingtonského vyslance Vladimíra Hurbana, jenž od belcampského ředitele F. Mušky zjistil, že „se Jan Baťa staví záporně k Vašemu námětu vydati prohlášení o své politické orientaci...“¹⁵ Diskuse mezi Muškou a Hurbanem na toto téma,

11 Pospíšil, Jaroslav – Pospíšilová, Hana: Rub a líc baťovských sporů, Zlín 2012, s. 40.

12 NA, NS, TNs 12/47, J. A. Bata, protokol s V. Noskem z 26. června 1946.

13 AMZV, LA-dův., kart. 177, Masarykova telegrafická zpráva V. Hurbanovi z 15. října 1940 a Červenková telegrafická zpráva ministerstvu zahraničních věcí z 9. října 1940.

14 AMZV, fond Telegramy odeslané (TO) 1941, č. 56, kart. 2, J. Masaryk V. Hurbanovi 1. dubna.

15 Tamtéž, LA-dův., kart. 177, V. Hurban J. Masarykovi 12. června 1941.

kde Muška navrhoval Baťovo prohlášení československé vládě, které by ale oficiálně nebylo vyhlášeno, však neměla a ani nemohla mít žádoucí efekt: vždyť právě veřejné prohlášení J. A. Bati bylo to, co mohlo ještě situaci zachránit. Muška pak J. A. Baťu přímo upozornil na vážnost situace, kde nelze mlčet nebo poslat telegram, že takové prohlášení nedá, protože československý vyslanec bude při jednání s americkými úřady „hlavní osobností“.¹⁶ Od realisticky uvažujícího Mušky to nebyla první výzva, již v lednu 1942 vyzýval Baťu ke vstřícnému gestu vůči československému odboji se závěrem: „Nemůžete jinak, než se přidat. Řítil byste vědomě do zkázy sebe i svou rodinu. Pohřbil byste celou naši práci a majetek venku, a to nejen přes dobu válčnou, ale natrvalo.“¹⁷

Podpora Baťovi pak přišla od prezidentova bratra, senátora Vojty Beneše, který v dopise prezidentovi orodoval na základě žádosti obou hlavních představitelů, J. A. Bati i T. Bati jr.: „Domnívám se, že je to má povinnost, abych se za Bati postavil a žádal o pomoc pro ně. Jsou s námi, bojují a pracují s námi. Baťa učiní nějaké prohlášení veřejné, aby svět jasně viděl, kde stojí...“¹⁸ Byl to výsledek přátelských kontaktů mezi V. Benešem (který byl Baťovým hostem v Belcampu) a J. A. Baťou, kde senátor jako zprostředkovatel doufal v nalezení východiska a kompromisu obou stran.

Pak přišel záblesk naděje na začlenění J. A. Bati do řad Čechoslováků, bojujících za svobodu své vlasti. Jeden z Baťových amerických spolupracovníků Hoza oznámil vyslanci Hurbanovi, že „Baťa je ochoten dát veřejné prohlášení o své loajalitě k odboji“ a žádal V. Hurbana i V. Beneše, aby podobné prohlášení sestavili.¹⁹ Prezidentova slovní reakce naznačovala, že oteplení vztahů se nekoná: „Ať si dělá, co chce, na telegram ať odpoví Masaryk. Já s ním nechci nic mít, jestli chce dávat peníze, tak ať je dává Národní radě v Chicagu.“²⁰ Stěžší pak mohl přinést Baťův dopis prezidentovi z 20. června 1942, kde o nějakém veřejném prohlášení není vůbec řeči...²¹

Žádná Masarykova telegrafická reakce z té doby není, je možné, že následně události – 22. června 1941 a německý útok na SSSR, které znamenaly horečnou diplomatickou aktivitu československého exilu – Baťovu kauzu zatlačily do pozadí. Dorazila však dlouhá vysvětlující Baťova odpověď Hurbanovi s reakcí na návrh prohlášení připraveného z pera V. Beneše a V. Hurbana. Zaslal jim protinávrh s dovětkem: „Je stále ještě možnost, že bude Zlín válkou zničen a že i lidé tam budou vybiti, nejenom odnárodněni. Já však nemohu podepsati poukaz k jeho zničení. Věrnost k mým lidem je mi víc, nežli jmění a než můj život. Dovoluji si předložit k tomuto dopisu text veřejného prohlášení, jaké mohu učiniti s dobrým vědomím, protože odpovídá pravdě, kterou budu dokazovati po válce a v každém případě v zemích,

16 Tamtéž, dopis F. Mušky J. A. Baťovi z 23. května 1941.

17 Pospíšil, J. – Pospíšilová, H.: Rub a líc baťovských sporů, s. 40.

18 AÚTGM, EB II, 38-12-2, kart. 222, V. Beneš E. Benešovi 7. dubna 1941.

19 AMZV, Telegramy došlé (dále TD) 1941, č. 165, kart. 1, V. Hurban J. Masarykovi 14. června.

20 Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, dok. č. 193, s. 236.

21 Viz dok. č. 1.

o které jde... Proším Vás, abyste uváživ uvedené, jež činím v dobré víře a v důvěře k vám osobně, shledáte-li to správným, zaujal stanovisko, které zasluhujeme a ne-žádali, abych byl katem svých věrných na škodu rodáků, lidu a národa.²² V příloze pak byla Baťova verze krátkého prohlášení pro československé vedení v Londýně, dle dikce určená prezidentu Benešovi: „Ujišťuji vás, že plně podporuji vaši vládu. Prohlašuji a chci spolupracovati na každý možný způsob k vítěznému ukončení války za osvobození Československa. Jsem přesvědčen, že veřejné mé prohlášení v této době mělo by neblahý vliv na osud velikého počtu mých spolupracovníků v Československu. Tímto vkládám do vašich rukou rozhodnutí o tom, zda má býti za daných okolností moje prohlášení zveřejněno.“²³ Podle Miroslava Ivanova měla dojít řediteli Muškovi do Belcampu negativní reakce na tento návrh: „Vážený pane řediteli! Jak jsem vám již ústně sdělil, prohlášení navržené panem Janem A. Baťou nejenže nevyhovuje účelu přesvědčiti veřejnost a úřady, že pan Jan A. Baťa nehraje na ruku Němcům, ale ještě dokazuje, že se tvrdošijně drží linie, která přivedla nejen jeho osobně, nýbrž i celou organizaci do tak žalostného stavu. Komu není rady, tomu není pomoci...“²⁴ Dikce dopisu je velmi tvrdá, nasvědčující autorství V. Hurbana, který vůči Baťovi (ale nejen jemu – také bývalému premiérovi Milanu Hodžovi a dalším osobnostem) nevystupoval příliš diplomaticky a v rukavičkách.

Baťova reakce, adresovaná V. Benešovi 14. srpna 1941, svědčí o jeho rezignaci na nějaké urovnání vztahů s prezidentem a československou vládou. K otázce veřejného prohlášení dodal: „Učiniti prohlášení veřejné a zmařiti tak všechny možnosti pokračování toho našeho velikého boje pro náš lid a národ, vydati tak Němcům potomně všechny naše nejlepší hospodářské zbraně, jako jsme jim musili po mnichovu vydati ty vojenské, tož k tomu – věřte mi – nemám povahu.“²⁵

Ať tak či tak, Baťova neochota k jasnému veřejnému vyjádření se stala jedním z hlavních důvodů vyostření jeho vztahů s československou exilovou vládou poté, co byl Baťa dán na britskou a americkou „černou listinu“. Prvotní kontakty byly zapomenuty, k otázce peněz předaných Baťou odboji prezident Beneš dokonce v listopadu 1940 konstatoval: „Mrzí mně, že Outrata přijímal od Bati peníze, a to ještě tak pod rukou. Musím s ním mluvit, aby tyhle peníze se daly stranou a použily jednou na zvláštní účel, ne na politický. Baťa by to chtěl od nás s úroky zpátky.“²⁶ Direktivy, které prezident zaslal v této věci vyslanectví ČSR ve Washingtonu, byly jasné: „Prezident si výslovně nepřeje, aby Muška dával peníze direktně pro provoz našich úřadů. Nemá námitek, bude-li jako jiní dávat Národnímu sdružení. Beneš

22 NA, NS, TNs 12/47, J. A. Baťa, Baťův dopis V. Hurbanovi ze 14. července 1941. Text prohlášení není přiložen.

23 Ivanov, M.: *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*, s. 231.

24 Tamtéž, s. 232.

25 Tamtéž, s. 234.

26 Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, dok. č. 79, s. 101, Smutného záznam o rozhovoru s Benešem 13. listopadu 1940.

naprosto nechce být jakkoliv zavázán Baťovi. Situace s černou listinou velmi komplikovaná, mají zde mnoho intimujícího materiálu...²⁷ Z těchto důvodů zůstaly žádosti J. A. Bati o intervenci československé vlády (viz jeho dopisy J. Masarykovi z 30. listopadu 1940 a 28. ledna 1941²⁸) bez ohlasu.

Způsob, jakým Baťa začal a rozvíjel podnikání na brazilském území, záhy vzbudil podezření československých exilových vládních kruhů, pro které bylo Baťovo jméno na spojeneckých černých listinách nepříjemnou zahraničněpolitickou komplikací.

Jeho brazilskou expanzi osvětluje zpráva jednoho z hlavních předáků Baťových společností Jiří Udržala, kterou podal na vyžádání Tomáši Baťovi jr. 19. dubna 1943. Vyplyvá z ní postup transakcí s německými firmami při budování brazilského baťovského impéria, postavené na zakoupení brazilského majetku bratří Slomanů z Hamburku,²⁹ spočívající ve společnosti Companhia de Viacao Sao Paulo – Matto Grosso S. A. a Companhia Comercial Alto Paraná S. A. Financování tohoto nákupu šlo přes protektorátní zlínské ústředí a obnášelo včetně dalších položek částku 1,329.500 dolarů. Udržal, který byl poté J. A. Baťou v červnu 1940 zplnomocněn do vedení obou společností, založil další společnost C.I.M.A., která měla být pojistkou pro případ, kdyby plné moci (jež pocházely ze zlínské centrály firmy Baťa a. s.) byly na nátlak Němců zrušeny. C.I.M.A. pak také nakoupila pod cenou od firmy Viacao pozemky. V květnu 1940 se však všechny tři brazilské společnosti dostaly také na anglickou černou listinu a o tři měsíce později pak došlo i k rozchodu mezi Baťou a Udržalem.³⁰

J. A. Baťa se v dubnu 1942 osobně obrátil na československého zástupce v Brazílii V. Noska, kterého požádal o pomoc, jak československý diplomat vypověděl po válce před soudem: „Sám mluvil jsem osobně s Baťou pouze jednou a to v dubnu 1942, kdy mě Baťa vyhledal, poněvadž byl zanesen do černé listiny anglo-americké a žádal mě, zda by nebylo možno, aby nějakým způsobem byl z této listiny škrtnut. Při této příležitosti došlo k delší rozmluvě, při které jsem Baťovi naznačil, že bych tak mohl učiniti jedině za souhlasu československé zahraniční vlády v Londýně za toho předpokladu, že by Baťa učinil veřejné prohlášení, ve kterém by se jasně postavil za Angličany a Američany a za československou vládu v Londýně. Baťa odmítl učiniti nějaké veřejné prohlášení, odmítl také podporovati naši odbojovou akci. Prohlásil při tom, že prý nechce otevřeně se postavit za naši vládu, poněvadž by tím prý utrpěli jeho zaměstnanci ve Zlíně. Současně také prohlášoval, že tak nemůže

27 AMZV, TO 1941, č. 198, kart. 2, E. Beneš V. Hurbanovi 14. června.

28 Tamtéž, LA-dův., kart. 177.

29 Podrobně k jednání s firmou bratří Slomanů viz Kuslová, Hana: Z počátků baťovských společností v Brazílii. Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 5, 2005, č. 1-2, s. 49–53 a Arambasic Bata, Dolores Ljuljana: Projekt kolonizace a osídlování Mato Grosso. In: Jan Antonín Baťa – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati. Zlín 1987, s. 79–83.

30 SSEES, Londýn, Lisický Collection, sign. 3/4/2, kart. 12, dopis J. Udržala T. Baťovi jr. z 19. dubna 1943.

učiniti, poněvadž má zájem na tom, aby zůstal zachován i jeho majetek v protektorátu pro Československo.³¹ Noskovy návrhy na Baťovo veřejné prohlášení vycházely z jeho předchozího rozhovoru, který měl s obchodním attaché Velvyslanectví USA v Brazílii Cunninghamem, který mu ohledně možnosti vyškrtnutí J. A. Bati z černé listiny sdělil, že by se o tom dalo uvažovat, kdyby se za něj zaručila československá vláda³² a současně by se muselo vyjednat i souběžné vyškrtnutí z obdobné listiny britské.³³ Takovou záruku ovšem mohla československá vláda dát pouze v případě, kdyby se J. A. Baťa jednoznačně postavil na stranu československého zahraničního odboje a proti nacistickým okupantům.

Nosek ihned informoval ministerstvo zahraničních věcí v Londýně a státní ministr v tomto ministerstvu Hubert Ripka, jenž zastupoval J. Masaryka, který v té době pobýval v USA, předložil věc k projednání československé vládě.

Ripka referoval o Baťově případu na 54. schůzi vlády 21. května 1942: „Náš zástupce Nosek v Brazílii oznámil, že Jan Baťa se obrátil jeho prostřednictvím na Hurbana, aby zakročil v jeho prospěch v Americe. Americký obchodní atašé na to řekl, že nelze Baťu škrtnout z černé listiny, dokud to československý vyslanec v Americe nedoporučí. Konečně se Baťa odhodlal a napsal dopis, že za útoky proti němu nese vinu špinavá americká konkurence, a za důkaz uváděl, že když prezident Beneš intervenoval za něho, nebyly v odpovědi udány důvody, proč [byl] dán na černou listinu. V dalším obsahu listu zahrál na lyrickou strunu a citoval básníka, že „cesty mohou být rozličné, ale vůle stejná“. K tomu uvádím. Není pravda, že prezident za něho intervenoval u Economic Welfare; prezident to odmítl, ježto se Baťa choval tak, že to bylo nutno kvalifikovat jako velezradu. Učiněn byl jen dotaz, proč je Baťa na černé listině. Odpověď zněla, že vždy postupoval s Hitlerem. Sdělují, že MZV zakáže diplomatickým zástupcům, aby Baťu jakkoliv podporovali.“³⁴

H. Ripka poté v tomto smyslu instruoval 27. května 1942 československé zastupitelské úřady ve Washingtonu a Rio de Janeiru: „Dodávám, že jsem byl ministerskou radou zmocněn, abych dal jasný pokyn našim zastupitelským úřadům, že naše vláda se zřetelem na dosavadní chování Jana Bati, které je naprosto neslučitelné se základními podmínkami občanské a národní povinnosti každého Čechoslováka, zakazuje, aby naše zastupitelské úřady v jakékoliv formě přímo nebo nepřímo Janu Baťovi a jeho spolupracovníkům pomáhaly.“ Zároveň Ripka resumoval dosavadní postoj prezidenta a vlády vůči osobě J. A. Bati: „Prezident Beneš byl od počátku zahraniční akce značně rezervovaný právě pro chování a stanovisko Jana Bati vůči naší národní

31 NA, NS, TNs 12/47, J. A. Baťa, protokol s V. Noskem z 26. června 1946.

32 Ostatně tak to Cunningham sdělil i přímo J. A. Baťovi. Viz Baťův dopis V. Hurbanovi z 31. března 1942. AÚTGM, EB II, 40, XIV/6, kart. 427.

33 Tamtéž, Noskova zpráva V. Hurbanovi z 12. března 1942.

34 Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1942, díl II, eds. Jan Němeček, Ivan Štoviček, Helena Nováčková, Jan Kuklík, Jan Bílek. Praha 2011, zápis 54. schůze vlády, s. 324. Meritorně se ovšem žádný závěr k J. A. Baťovi v usnesení této vlády neobjevil.

akci. Proto prezident vždycky odmítal jakoukoli demarši ve prospěch Bati zejména od chvíle, kdy se dověděl, že je na černé listině a když se dověděl o ostrém stanovisku britské vlády proti Janu Baťovi...“ Proto prezident také odmítl žádost zástupců Baťovy britské společnosti u ministra pro hospodářskou válku Hughu Daltona, když zdůraznil, že Baťa se musí rozhodnout, zda půjde s Hitlerem nebo proti němu. „Dokud se Baťa zcela otevřeně a veřejně nerozhodne postupovat loajálně a bez výhrady se zahraniční akci“ – dodal prezident – „není možno v jeho prospěch intervenovat“. Přesto však Beneš slíbil zjistit stanovisko britské vlády, kde se mu dostalo odpovědi, že britská vláda a britské úřady jsou informovány o prohitlerovské činnosti J. A. Bati. Po tomto sdělení pak prezident zaujal naprosto zamítavé stanovisko proti všem pokusům, aby se pro J. A. Baťu z československé strany intervenovalo.³⁵

Již před přijetím Ripkova telegramu vyslanec Hurban rázně utnul přímá jednání s Baťou dopisem z 5. května 1942, který zcela jednoznačně a bez možností rozdílného výkladu formuloval stanovisko československé vlády vůči Baťově osobě:

„Pan chargé d'affaires Vladimír Nosek mně sděluje, že sám jste jemu potvrdil příjem dopisu pana Františka Mušky zasláného mým prostřednictvím a jehož obsah je mi znám. Vzhledem k okolnosti, že se ve svém dopisu mně o dopisu pana Mušky a požadavcích v něm obsažených vůbec nezmiňujete; dále vzhledem k faktu, že jste svého stanoviska vůči ČSR a odboji nezměnil; dále vzhledem k faktu, že ze své vůle se pokládáte stále za příslušníka Německé říše – maje říšský respektive protektorátní pas místo československého: prohlašuji Vám, že nemáme vůbec zájmu o výmaz Vaší osoby z americké a britské černé listiny. Nám jako členu Spojených národů, nacházejících se s říší v boji na život a na smrt, nejedná se o osoby, nýbrž o záchranu československého národního majetku, jehož část Baťovy podniky tvoří. Naší snahou je zapojit je do odboje a tím pomoci Spojeným národům.“³⁶ Hurban tak vlastně vyhověl žádosti z dopisu z 31. března 1942, kde J. A. Baťa žádal – pokud československá vláda sezná, že by mohlo úsilí o vymazání z černé listiny „vrhnouti nějaký stín“ na její diplomatické postavení v USA – aby upustila od jakýchkoliv kroků v Baťův prospěch: „V tom případě Vás však snažně prosím, abyste mi to rovnou napsal. Vy víte přesně, co nemohu učiniti a vědí to i naši páni v Londýně,“ napsal Baťa Hurbanovi.³⁷

Mezitím již probíhala na americké půdě jednání, týkající se dalšího osudu Baťova koncernu na severoamerickém kontinentu, zejména otázky jeho vedení prostřednictvím komitétu, který měl tyto podniky dále vést. Zúčastnil se jich za československou stranu také ministr J. Masaryk, který na jaře 1942 pobýval v USA. Z jeho vyjádření na schůzi meziministerského výboru 17. března 1942 jasně vyplývá také stanovisko československé vlády:

„Prohlásil jsem, že jediný zájem československé vlády je, aby Baťův koncern byl zařazen do spojeneckého podnikání, a že vláda je ochotna v tomto směru spolu-

35 AMZV, TO 1942, č. 1216, 1217 z 27. května 1942, kart. 12.

36 AÚTGM, EB II, 40, XIV/6, kart. 427, Hurbanův dopis J. A. Baťovi z 5. května 1942.

37 Tamtéž, J. A. Baťa V. Hurbanovi 31. března 1942.

pracovat, aniž by chtěla zasahovati do přípravných detailů. Diskuse byla zajímavá a všichni členové komitétu byli dobře informováni.

Můj celkový dojem je, že věc nestojí špatně a že vláda Spojených států jest ochotna plán, který jí bude předložen, uvést v činnost. Body, které dosud jsou nejasné a o kterých bylo kladeno nejvíce otázek, jsou tyto:

1) Osoba Jana Bati. Je jednotný názor, že spolupráce s ním je vyloučena a že je třeba ho co nejdříve eliminovat. Zdá se, že to bude proveditelné vzhledem k tomu, že akcie jsou v rukou lidí, kteří mají patřičné hlasovací právo.

Dále mi byla kladena otázka, bude-li si vláda přát, aby, uvede-li se nový plán v činnost, Jan Baťa byl „ad personam“ vzat z černé listiny. Prohlásil jsem, že na tom nemá vláda zájmu...³⁸ Nicméně, jak vyplývá z memoranda Josepha S. Brocka z 20. dubna 1943, které shrnuje z americké strany poměr k J. A. Baťovi, Masaryk však odděloval Baťovy podnikatelské aktivity od jeho osobnosti, kde se postavil proti jeho osočování: Během jednoho ze zasedání amerického podvýboru se Masaryk dostavil před komisi jako vicepremiér a ministr zahraničí československé exilové vlády. Členům komise sdělil: „Jan Baťa není nacist a více než jakákoliv osoba v této místnosti, ale on je prostě zatracený blázen.“³⁹

Jednání o dalším vedení amerických podniků J. A. Bati skončila vytvořením Votingu Trustu po dobu války, jehož členy měli být zástupci vlád ČSR (členem byl J. Masaryk, zastupovaný však ředitelem Ferdinandem Jičínským) a USA (advokát Willfrid W. Parry) a firmy Baťa (Tomáš Baťa jr.). J. A. Baťa se písemně vzdal všech práv a prerogativ, jež měl v těchto podnicích. Ujednání se však netýkalo brazilských pozemků, které měly být jen přítěží. Naopak vztahovat se mělo na všechny podniky Baťa v celé Americe a britské říši mimo těch, které podléhaly firmě Baťa British, která od počátku spolupracovala se Spojenci a také kanadského podniku v čele s T. Baťou jr., který byl označován u Američanů a Kanaďanů jako *persona gratissima*.⁴⁰ Akcie vlastněné J. A. Baťou byly pak deponovány u amerických bank ve Spojených státech.

Pokud můžeme charakterizovat postoj československé exilové vlády po celou dobu války, neměla zájem na tom, aby Baťovo jméno zmizelo z černé listiny. Masaryk také na další dotazy stran budoucího osudu Baťova koncernu po válce odpovídal velmi rezervovaně. Informoval o výsledcích svých jednání finančního ředitele Baťovy továrny v Belcampu F. Mušku s tím, že jej požádal o spolupráci s americkým meziministerským výborem při šetření finančních transakcí.⁴¹ A nezůstávalo jen u nich: Američané (prostřednictvím Allien Property Custodian) se snažili získat

38 Československá zahraniční politika v roce 1942. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. B/3/1, eds. Jan Němeček, Jan Kuklík, Helena Nováčková, Ivan Štoviček. Praha 2010, dok. č. 71, s. 185.

39 <http://mbelza.sweb.cz/Brock%20CZ.htm> [9. 5. 2016].

40 Československá zahraniční politika v roce 1942. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. B/3/2, eds. Jan Němeček, Jan Kuklík, Blanka Jedličková, Daniela Němečková. Praha 2015, dok. č. 71, s. 185.

41 SSEES, Londýn, Lisický Collection, sign. 3/4/2, kart. 12, záznam Františka Mušky z března 1942. Viz dopis T. Bati jr. newyorskému advokátovi firmy Ketchamovi z 31. března 1942 s Muškovým záznamem.

informace o závěti T. Bati sr., tedy o způsobu rozdělení majetku a tím i objasnění otázky vlastnictví amerických batovských podniků.⁴²

Nicméně J. A. Baťa neustával ve svých pokusech, jak odstranit své jméno z černé listiny. Tyto pokusy směřovaly jak ke spojeneckým vládám, tak znovu k československému zahraničnímu odboji. 25. listopadu 1942 informoval československého pověřence v Rio de Janeiru V. Noska, že předložil 15. září t. r. americké vládě nabídku na výrobu strategické suroviny – gumy, kde předkládal návrh na zvýšení výroby této komodity z loňských 14 000 tun na 200 000 tun. Zval v této souvislosti Noska do Batatuby k projednání těchto věcí.⁴³

Negativní reklama, která přicházela z amerických podnikatelských kruhů proti činnosti J. A. Bati, byla ještě umocněna propagandou československou. Jednalo se o článek Jana Dubna (vlastním jménem npor. Rudolf Nekola, přidělený od května 1943 československému vojenskému a leteckému přidělení v Jižní Americe se sídlem v Brazílii), publikovaný pod titulkem „Na německém dvoře“ v americkém krajanském listu *New Yorkské Listy*,⁴⁴ zahájený neobvykle ostrým úvodem: „Hitler chtěl vystěhovat československý národ na Sibir a Jan Baťa do Patagonie,“ založený na rozhovoru J. A. Bati s H. Göringem. Negativní obrázek u československého zahraničního vedení byl pak ještě posilován osobami, které se s Baťou rozešly a které upozornily na některé jeho – domnělé či reálné – výroky a skutky, které směřovaly proti národněosvobozeneckému zápasu českého a slovenského lidu.

Představitelé československého zahraničního odboje zachovávali striktně negativní stanovisko vůči J. A. Baťovi až do konce války. Hubert Ripka, státní ministr v ministerstvu zahraničních věcí sdělil počátkem roku 1944 zástupcům indické Baťovy společnosti, že „se Jan Baťa choval z hlediska národního nemožně a že patří mezi ty, kteří budou národem souzeni. Prosím, abys to řekl všem, kterých se týká. V mých očích je Jan Baťa darebák a z hlediska národního patří ke zdi,“ informoval československého vyslance v kanadské Ottawě 13. ledna 1945.⁴⁵ Ostatně i dopisy vyměněné mezi J. A. Baťou a E. Benešem v příloze tento postoj potvrzují.

Problémy, spojené s nekompromisním dohledem Spojenců na výrobu v Baťových závodech a jejich pobočkách po celém světě, musela československá exilová vláda řešit opakovaně. Tak např. v Egyptě, kde Baťovy závody založily již v listopadu 1930 továrnu na výrobu gumové obuvi a utvořily v Alexandrii akciovou společnost egyptské národnosti.⁴⁶

Po vypuknutí druhé světové války byla společnost 7. října 1940 sekvestrována egyptským ministerstvem financí poté, co nepřerušila písemný styk s dalšími

42 Tamtéž, dopis K. Červenky J. Masarykovi z 28. ledna 1943.

43 AMZV, LA-dův., kart. 177, J. A. Baťa V. Noskovi 25. listopadu 1944.

44 Duben, Jan: „Na německém dvoře“, *New Yorkské Listy*, 1944, č. 19 z 19. října.

45 AMZV, TO 1944, č. 96, kart. 54, H. Ripka F. Pavláskovi 13. března.

46 Registrace č. 5682 u smíšeného soudu, královský dekret č. 112 z 8. prosince 1930. Viz zpráva B. Szalatnaye-Stachó z Káhiry 30. července 1941. Tamtéž, LA-dův., kart. 177.

baťovskými podniky v Sýrii, Jugoslávii a v USA a nerespektovala pokyny britských kontrolních orgánů. Jelikož i poté korespondence pokračovala bez vědomí sekvestra Aliho Ayoubu Effa, byl ředitel egyptské pobočky Jindřich Baťa (který byl spolu s J. A. Baťou majoritním akcionářem této společnosti) 2. června 1941 zadržen a internován.⁴⁷ Propuštěn z internace v Keni byl až na podzim 1943, kdy také československá vláda začala jednat o desekvestraci egyptské firmy Baťa.⁴⁸ Následovala jednání, stejně jako v případě jiných firem (Caswick, Ompol) velmi komplikovaná, která byla vedena prostřednictvím Československé vojenské mise v Káhiře. Měla být vedena analogicky podle příkladu teheránské Sociétés Skoda Iranienne – tedy měla být dána pod vojenskou kontrolu.⁴⁹

Jejich výsledkem byl podpis smlouvy 15. prosince 1943 mezi egyptským ministerstvem financí a Československou vojenskou misí v Káhiře, jíž pronajalo egyptské ministerstvo financí egyptskou společnost „Baťa“ na dobu války. Práva původních akcionářů byla sekvestrována egyptskými úřady, které měly vyřídit jejich případné nároky podle platných egyptských zákonů. Vojenská mise se zavázala k dodávkám obuvi na egyptský trh a k placení nájmu 3000 £ ročně egyptskému ministerstvu financí. Provoz a dohled nad egyptskou společností „Baťa“ byl svěřen komitétu, v němž měli zastoupení Angličané (mj. i bývalý britský guvernér v Egyptě Alexander Keown-Boyd), dále Egyptané (včetně ředitele sekvestračního úřadu Ahmeda Seddik Beye) a také Čechoslováci (včetně Slavomíra Blažka, ředitele společnosti).⁵⁰

O standardním postupu jednání v této věci lze pochybovat, ostatně sama československá vláda vyšetřovala posléze v roce 1944 postup čs. mise v této věci, jelikož podle mínění některých ministrů nebyla smlouva regulérně uzavřena, avšak nakonec s ní vláda souhlasila, protože jejím nepřijetím hrozily velké škody na sekvestrovaném československém majetku v Egyptě.⁵¹ Prezident Beneš však varoval před tím, aby se českoslovenští vojáci vměšovali do věcí hospodářského charakteru.

Nutno dodat, že proces desekvestrace filiálek Baťových závod se netýkal jen Egypta, ale i Palestiny, Kypru, Sýrie, Libanonu, Iráku či Súdánu, které patřily pod egyptskou společnost.⁵²

47 Tamtéž.

48 Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1943, díl III/2, eds. Jan Němeček, Ivan Štoviček, Helena Nováčková, Jan Kuklík, Jan Bílek. Praha 2013, příloha J k zápisu 98. schůze vlády, s. 97.

49 AÚTGM, EB II, 40, XIV/6, kart. 427, telegram Čs. vojenské mise v Káhiře gen. S. Ingroví z 14. července 1943.

50 Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1944, díl IV/1, eds. Jan Němeček, Ivan Štoviček, Helena Nováčková, Jan Kuklík, Jan Bílek. Praha 2014, příloha F[2] k zápisu 141. schůze vlády, s. 733–735.

51 Tamtéž, s. 725–727, zápis 141. schůze vlády z 2. června 1944.

52 AMZV, LA-dův., kart. 177, zpráva ministerstva průmyslu a obchodu z 11. dubna 1944. Srov. též zprávu konzula Zikmunda Glasela z 29. října 1941 z Haify o situaci v této oblasti.

Osoba J. A. Bati však komplikovala i situaci T. Bati jr., syna zakladatele firmy, a jeho kanadských podniků, které na rozdíl od podniků J. A. Bati byly plně zapojeny do spojeneckého válečného úsilí a vyráběly obuv pro spojenecké armády.

Kanadská vláda totiž pokládala tamější firmu Baťa Shoe Company of Canada Limited také za vlastnictví J. A. Bati, poněvadž 5000 akcií bylo registrováno právě na jeho osobu. J. A. Baťu pak Kanadáné považovali za nepřátelského cizince, a proto i jeho akcie i zlínské pohledávky chápali jako nepřátelský majetek. T. Baťa jr. tak musel žádat o podporu československé vlády v této věci.⁵³ Přitom podle vlastnictví akcií byl majoritním vlastníkem T. Baťa jr., který držel 280 200 akcií, což v porovnání s jeho strýcem i dalšími minoritními akcionáři (kteří drželi celkem jen 19 800 akcií) byl rozhodující balík. Všechny akcie minoritních vlastníků však byly spravovány kanadským Custodian of Enemy Property.⁵⁴

Obavy o osud baťovského impéria ve světě a zejména otázka poválečné rehabilitace celého koncernu aktivizovaly Tomáše Baťu, aby podnikl intervenci u československé exilové vlády. 14. listopadu 1943 zaslal T. Baťa z Kanady ministru pro hospodářskou obnovu Františku Němcovi memorandum při ministrově návštěvě v USA s průvodním dopisem:

„Všeobecný rozvrat způsobený nacistickou okupací Československa a Evropy zasáhnul velmi vážně jak Baťovy závody v Republice, tak i zahraniční organizace jiných Baťových podniků. Od chvíle, kdy Jan Baťa byl černou listinou vyřazen z vedení těchto zahraničních závodů, snažil jsem se utvořit novou právní základnu a působil jsem na závody tak, aby jejich činnost byla k prospěchu spojenecké věci. Podle informací, jež mi docházely a docházejí, shledávám, že všechny podniky, s nimiž jsem mohl zůstat v styku, konaly tuto svoji povinnost řádně v rámci svých možností. Používám příležitosti Vaší návštěvy ve Spojených státech k tomu, abych Vás informoval přiloženým memorandumem o krocích, jež jsem dosud podniknul k zajištění československého vlivu na Baťovu zahraniční organizaci. Zmíněné memorandum obsahuje další návrhy, jak zařadit tuto organizaci, jakož i československé Baťovy podniky do velkého díla obnovy československého hospodářství. Byl bych Vám povděčen, vážený pane ministře, za možnost projednání návrhu a problému přiloženého memoranda...“⁵⁵

Memorandum konstatuje, že Baťova organizace zahraničního obchodu měla před válkou nejrozšířenější síť po celém světě, válka však na ní měla negativní dopad, kdy řada podniků na evropském kontinentě byla postižena válkou a upadla pod německou kontrolu. Řada mimoevropských podniků po příkladu Baťovy kanadské společnosti se zapojila do spojeneckého válečného úsilí, „vyřazením Jana Bati a dezorientací tím vyvolanou se však ztratil v jednotlivých složkách Baťovy

53 O Baťově žádosti o podporu československé vlády a o jeho postojích informoval 29. března 1944 telegramem československý vyslanec v Ottawě F. Pavlásek. Tamtéž, TD 1944, č. 939 z 29. března.

54 Tamtéž, č. 297, F. Pavlásek ministerstvu zahraničních věcí 3. února 1944.

55 Tamtéž, LA-dův., kart. 177.

organizace československý vliv“. Proto T. Baťa jr. navrhoval cesty k obnovení tohoto vlivu. Jeho plán, předložený v minulosti, dostal podporu československé vlády, u ostatních spojeneckých vlád „kanadské [úřady] mu byly nakloněny, úřady americké a anglické neměly zájem na vytvoření takové centrální organizace“.⁵⁶

Baťovo memorandum bylo projednáno na schůzi československých hospodářských ministrů, která se konala 14. června 1944 v 9 Fursecroft, Londýn a na níž se podle zápisu v bodě 2) usneslo: „[...] 2) Ministr Němec referuje o memorandu Tomáše Bati ve věci fy. Baťa. Po provedené debatě usneseno doporučit vládě, aby pověřila ministra Feierabenda, aby u příležitosti svého zájezdu do Ameriky pojednal o věci s Tomášem Baťou a vyzval jej, aby přijel do Londýna za účelem bližšího jednání.“⁵⁷

T. Baťa pak také podnikl s vědomím a podporou československé vlády inspekci baťovských podniků v Sýrii, Egyptě, Alžírě a dalších zemích, při návratu pak proběhla jednání ve Francii a Velké Británii o desekvestraci evropských společností firmy, kde narážel na rezervovanost britských úřadů, zejména v otázce možného nepřátelského vlivu na tyto podniky, týkající se zejména tzv. švýcarského trustu.⁵⁸

Baťovy závody byly vymazány z anglické černé listiny až dlouho po druhé světové válce, teprve 30. června 1946.⁵⁹ Obdobně také i v dalších zemích, kde měl Baťa pobočky, když rozsah korespondence mezi československým Ministerstvem zahraničních věcí a diplomatickými úřady v těchto zemích naznačuje, jak komplikovaný proces to byl.⁶⁰

Za války J. A. Baťa pokračoval ve svých úspěšných podnikatelských aktivitách v Brazílii. Jeho expanze zde pokračovala ve stejném stylu jako dříve, ale s většími rozměry, které mu dovozoval preindustriální charakter brazilského vnitrozemí. Nejprve vytipoval vhodné oblasti k rozvoji výroby (zejména v oblasti státu São Paulo), kde založil nové podniky a také čtyři nová města (Batatuba, Bataguassa, Bataypora, Mariapolis) i síť stejnojmenných obchodů. Přistoupil k realizaci projektu stejným způsobem, jako kdysi jeho bratři při výstavbě Zlína: za pomoci československých baťovců-kolonistů vyrostla v Batatubě nejen továrna, ale opět celé zázemí, nutné k jejímu provozu v oblasti, včetně dopravní a technické infrastruktury a stranou nezůstala ani výroba suroviny pro výrobu bot, tedy chov šlechtěného dobytka. Jeho projekty se nikdy nesoustředily jen na výrobu samotnou, ale i na vybudování všech jejích předpokladů, včetně zázemí pro pracující, kteří přicházeli často do divokých a neosídlených oblastí, kde bylo nutno vše vybudovat a kde první začátky byly velmi těžké. Dosáhl zde vysokého uznání ze strany brazilské vlády a stal se dokonce po-

56 Tamtéž.

57 Tamtéž, LA-dův., kart. 23.

58 Tamtéž, kart. 177, T. Baťa jr. K. Lisickému 7. března 1945.

59 Arcanjo, Francisco Moacir: Svět porozumí. Příběh krále bot Jana Antonína Bati. Krásná Lípa 2004, příloha V., dopis obchodního oddělení britského velvyslanectví v Praze Aloisi Pražákovi z 3. května 1947.

60 AMZV, LA-dův., kart. 177, otázka Švédska, Švýcarska a dalších zemí.

radcem prezidenta pro otázky hospodářského rozvoje. Výrazem uznání jeho zásluh se posléze stalo i udělení brazilského občanství ve zkráceném řízení 25. února 1947. Samotným vrcholem pak byla nominace na Nobelovu cenu míru za migrační záležitosti, která byla vznesena v r. 1957. J. A. Baťa se však nominace vzdal ve prospěch dalšího nominovaného, brazilského maršála Mario Rondona.

J. A. Baťa zůstal v exilu a do osvobozené vlasti se již nevrátil: byl zde obviněn z kolaborace s nacistickým Německem a 2. května 1947 v nepřítomnosti odsouzen Národním soudem k 15 letům těžkého žaláře a propadnutí celého jmění ve prospěch státu.⁶¹ Nezůstalo při tom: T. Baťa jr. spolu se svou matkou vznesli vůči J. A. Baťovi nárok na celou světovou organizaci Baťa a zpochybnili kupní smlouvu z r. 1931. Následovaly mnohaleté soudní spory po celém světě, které skončily v r. 1962, kdy J. A. Baťa s výjimkou Brazílie uznal nároky T. Bati jr. a vzdal se akciového podílu ve firmě Baťa a. s. Zlín. Po válce se snažil očistit své jméno z nařknutí ze spolupráce s nacisty, avšak jeho nevinu a plné rehabilitace bylo dosaženo až v roce 2007.

Po r. 1989 se rozeběhlo další kolo soudních sporů, tentokrát souvisejících se snahou o náhradu za znárodněný majetek Baťových podniků v Československu. Otázka případné náhrady za znárodněný majetek zůstává však vzhledem k soudním sporům s T. Baťou jr. velmi komplikovaná, neboť československý, resp. český stát vždy považoval kupní smlouvu z r. 1931 za platnou.

Závěrem lze konstatovat, že přelomem ve vztahu mezi vedením československého zahraničního odboje, reprezentovaného prezidentem a exilovou vládou, a osobou J. A. Bati se stalo zapsání na černou listinu spojenců, což se ve spojení s Baťovou neochotou otevřeně se postavit proti nacistickému Německu stalo nepřekonatelnou hrází mezi oběma stranami a vedlo v konečném důsledku až k poválečnému Národnímu soudu.

61 NA, NS, TNs 12/47, J. A. Baťa, rozsudek Národního soudu v Praze 2. května 1947. Srov. Langmeier, Jan: Geneze retribučních předpisů ve světle causy J. A. Bati, rigorózní práce, Právnická fakulta UK, Praha 2009.

Příloha

1

1942, 20. června,^{a)} Batatuba. – Dopis J. A. Bati prezidentu ČSR E. Benešovi, týkající se Baťova postoje k československému zahraničnímu odboji, výmazu z černé listiny a situace jeho podniků ve světě.

Vážený pane prezidente,

Nedorozumění, pokud jde o mé postavení a stanovisko způsobuje, že jsem se rozhodl vzdáliti se řízení našich podniků na této hemisféře.

Činím to proto, abych umožnil jejich smazání z černé listiny a zbavil tak alespoň naše průkopníky tíhy této pohany.

Zamýšlím usaditi se prozatím v Brazílii a věnovati čas a úsilí vybudování několika malých společností, jež jsme zde mohli získati. Jejich získání bylo jedním z nedorozumění, jež spolu s jinými podobně malichernými příčinami, jež jsem neměl nikdy příležitosti vysvětliti a ospravedlniti, byly prý důvodem pro černou listinu.

Budu dále usilovati o smazání z černé listiny i zbytku společností a bojovati proti pohanění našeho poctivého jména.

Rád bych, abyste věděl, jako víte nejméně od prosince 1938, že já i naše podniky jsou k vaší dispozici.

Zatímco v některých kruzích vedoucích vlastenců [se] mluví o rozčarování pokud jde o nás a o mne, tož vím, že nakonec se všichni přesvědčí, že jsem jednal a jednám v duchu nejlepší služby našemu národu.

V novém postavení našich amerických společností jsem zařídil, aby všechny zisky jejich byly odevzdány československé vládě. Je to stejný postup, jaký jsem zařídil už v říjnu 1939, pokud šlo o podniky v Anglii a Francii a v obou těchto impériích.

Snad víte, snad nevíte, že to bylo zmařeno nebo podstatně zmenšeno našimi lidmi, kteří se počítají za největší vlastence, ochotnými dnes operovati proti nám černou listinou, proti jejichž odporu jsem byl bezmocným. Bližší informace o tom by Vám mohl podati pan František Kraus, kterého vymáhání splnění tohoto mého příkazu bezmála přivedlo do anglického koncentračního tábora.

Jestliže jsem zisky amerických společností dosud vládě nenabídl, tož to bylo proto, že jich nebylo, poněvadž tyto v posledních letech vytvořené podniky nebyly tak daleko.

Dnes jsou na tom už tak, že skorem vesměs již vynášejí a mohou nésti mnohem více, když nebudou brzděny účinky černé listiny.

Vím, že jste osobně učinil kroky za naším obílením. Už okolnost, že jste to podnikl, svědčí o tom, že jste právem neztratil důvěru. I když nevedly ku kladnému výsledku, děkuji Vám srdečně za důvěru i zákroky.

Uzavíraje prosím Vás, abyste přijal projev mé úcty a díky za Vaši práci pro národ, pro nějž po mém soudu pracujeme se stejným úsilím každý svým způsobem

S uctivými pozdravy Váš oddaný

Jan A. Baťa

AÚTGM, Praha, EB II, 40, XIV/6, kart. 427. Originál, strojopis.

- a) Dopis byl prezentován v Kanceláři prezidenta republiky 19. srpna 1942. Do Londýna dorazil prostřednictvím advokáta Wilfrida W. Parryho z kanadského Toronta, který jej 16. července 1942 zaslal Jánů Papánkovi z Československé informační služby v New Yorku, odkud putoval s Papánkovicím dopisem 20. července t. r. do Anglie.

2

1944, 11. prosince,^{a)} Batatuba. – Dopis J. A. Bati prezidentu ČSR E. Benešovi, týkající se nabídky na spolupráci při poválečné obnově republiky.

Slovutný pane prezidente,

Sleduji se zájmem hospodářské články ve Flashes, Čechoslováků a zprávách N. R.¹⁾

Vidím, jak namáhavě se odborníci snaží nalézt cestu budoucnosti ze zmatku, jenž zbude z války i po příměří.

Cestuje po světě, učinil jsem cenné poznatky. Přirozeně, že jsem je činil pod zorným úkolem života ČSR.

Když jste ve Státní radě učinil prohlášení,²⁾ kde zjišťujete potřebu vybudování hospodářského a sociálního plánu pro ČSR po válce, spatřoval jsem v tom úkol, na kterém bych mohl účinně spolupracovat.

Ano. Potřebujeme pevně vytyčený dvacetiletý plán pro rozvoj státu.

Nabízím se ku spolupráci na tomto plánu.

Obávám se ovšem, že můj dnešní status očerněného bude tomu na překážku. Víím, že jsem černé listiny nezavinil, kromě důvěřivosti ke spojencům a nedostatkem představitosti, že by konkurenční zloba mohla jít tak daleko.

Vím také, jak marno usilovat o odbourání jí, vždyť tolik dosavadních kroků nevedlo k výsledku. Ba ani Vaše laskavá intervence bohužel neuspěla.

Leží do v povaze války, kde křivda – nekřivda, z hlediska: „right or wrong – my country“ – se neváží.

Až po příměří budeme hledati a nalezneme spravedlnost.

V americké knížce D. G. Cooley najdeme větu: „Some of the best brains in America have been quietly working on post-war products ever since Pearl Harbour... Some of the corporations have had post-war committee, planning future products and industry... General Motors, Westinghouse, G. E. a jiné“, kde jich jmenuje celou řadu.

Avšak, kdy dva dělají totéž, není to totéž.

Podarí-li se najít způsob, jak bych mohl pomoci na plánech ve výstavbě republiky, jsem nadšeně k službám.

Kdyby to pro „politické“ důvody nešlo, budu pracovat na plánu sám a předložím jej – podle Vaší moudré rady jednou ku posouzení demokratické veřejnosti.

V každém případě však prosím, abyste přijal ujištění mé jako mých lidí věrnosti našemu lidu, národu, Vaší práci a osobě a tak zejména Masarykovu ideálu státu a národa.

Poslední odstavec píši u vědomí zbytečnosti a v trvajícím obavě z neúčelného nebezpečí pro naši velikou, národní práci a lidi v ČSR a jinde v Evropě kolem ní soustředěné.

Prosím o uctivé pozdravení paní prezidentové i od paní Baťové, panu J. Masarykovi, Msgre Šrámkovi a té veliké skupině osobních přátel a známých ve Vašem okolí, kteří měli to štěstí, že mohli otevřeně s Vámi pracovat na vznešeném, historickém úkolu.

Děkuje za pozornost, jíž budete otázce věnovati, jsem pane prezidente Váš v úctě a obdivu

Jan A. Baťa

AÚTGM, Praha, EB II, 40, XIV/5, kart. 427. Originál, strojopis.

AMZV, Praha, LA-dův., kart. 177. Opis, strojopis.

- a) Dopis byl zaslán 7. února 1945 Ministerstvem zahraničních věcí ČSR Kanceláři prezidenta republiky s průvodním dopisem: „Ministerstvo zahraničních věcí zasílá přílohou dopis Jana A. Bati panu prezidentovi ze dne 11. prosince 1944, který sem zaslalo naše vyslanectví v Rio de Janeiru dopisem č. 136/44 ze dne 15. prosince m. r. Za ministra: K. Lisický“. Opis dopisu i odpis odpovědi E. Beneše (viz následující dokument) byly 8. března 1945 zaslány Msgre. J. Šrámkovi, J. Masarykovi a V. Majerovi.
- 1) Rozumí se Zprávy Státní rady, vydávané od r. 1940 v Londýně.
- 2) Rozumí se projev E. Beneše ke Státní radě 3. února 1944, v němž prezident hovořil o hospodářském a sociálním programu pro novou republiku. Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Praha 1946, s. 402–403.

3

1945, 1. března,^{a)} Londýn. – Dopis prezidenta ČSR E. Beneše J. A. Baťovi, týkající se prezidentova stanoviska k Baťově případu za druhé světové války.

Vážený pane Baťo,

obdržel jsem Váš dopis ze dne 11. prosince 1944¹⁾ a děkuji Vám za Vaše zprávy. Děkuji také za Vaši nabídku spolupráce na přípravě hospodářského plánu pro republiku. Lituji, že toho nyní nemohu použít vzhledem k tomu, jak sám správně vycítujete ve svém dopise, že celý Váš postup od Vašeho odjezdu z republiky bude potřebovat řady vysvětlení a objasnění vzhledem k tomu, že, jak poznamenáváte, Váš „status počerněného bude tomu na překážku“.

Je pravda, že Váš případ je do jisté míry též případem mezinárodně právním a že jako takový bude nutno probíratí jej též se Spojenci. To ovšem není věc spadající do

kompetence prezidenta republiky, nýbrž do oboru působnosti vlády a příslušných resortů.

Co se týče intervence, o níž se zmiňujete, stejně jako ve svém dopise předcházejícím, chtěl bych jen podotknouti, že tato věc spočívá na nedorozumění. Byl jsem žádán, tuším na počátku r. 1940, vedoucími činiteli Vašeho podniku v Anglii o intervenci. Řekl jsem jim tehdy docela určitě, že není možno, aby Baťův podnik se rozdělil tak, že by jedna část pracovala pro Němce a druhá pro Spojence. Kdyby tomu mělo tak být, že nechci s tím vůbec nic mít a že také celá naše politická akce s tím nemůže počítat. Radil jsem vedoucím zdejším Vaším lidem, aby se podle toho řídili a slíbil jsem, že se budu o jejich věci informovati u svých anglických přátel. Tito mi jen potvrdili pak velmi kategoricky správnost mého stanoviska a to bylo vše, co jsem ve Vaší věci podnikl. Musím Vám také potvrdit, že zde v Anglii je stále stanovisko rozhodujících činitelů ve Vaší věci velmi odmítavé.

Nezakrývám Vám, že jsem byl těžce zklamán, že v nejtěžší době našich politických začátků po Mnichově od firmy Baťa se nedostalo mé politické akci, která se musela starat za nejtěžších nesnází o financování našich zbylých úřadů a přicházejících vojáků, žádné finanční pomoci. Odpusťte, že Vám píši takto otevřeně a upřímně, ale Vaš otevřený dopis mne k tomu vybídl.

Neodmítám náměty hospodářské povahy, o nichž píšete; informuji také ministerstvo pro hospodářskou obnovu, že nabízíte v tomto ohledu svoji součinnost. Bude na vládě, aby rozhodla, v jaké formě a jakým způsobem jich použijete.

AÚTGM, Praha, EB II, 40, XIV/5, kart. 427. Kopie, strojepis; koncept,^{b)} rukopis a strojepis.

a) Podle poznámky na kopii byl dopis expedován leteckou poštou 9. března 1945.

b) První verze konceptu vznikla podle rukopisu pravděpodobně z pera J. Smutného, následoval strojepisný přepis s jinými rukopisnými poznámkami, který byl na jejich základě znovu přepsán na stroji a zkorigován rukou E. Beneše. Z něj vznikla definitivní verze, jejíž kopie je publikována.

1) Viz předchozí dokument.

4

1945, 15. března, Batatuba. – Dopis J. A. Bati prezidentu ČSR E. Benešovi s žádostí o pomoc při odstranění baťovských podniků z černé listiny.

Slovutný pane prezidente,

neustávám v pokusech, abych naše podniky v Brazílii i mé jméno odstranil z anglické a americké černé listiny.

V mém dopise ze dne 11. prosince 1944,¹⁾ ve kterém jsem Vám nabídl spolupráci na hospodářském plánu pro vybudování naší republiky po válce, jsem psal, že vidím marnou všechnu námahu o odbourání černé listiny.

Znovu se však pokouším nalézt spravedlnost. Žádosti, kterou jsem podal na anglickém vyslanectví v Rio de Janeiro, jejíž kopii přikládám,^{a)} vyliční zhruba celý náš případ.

Prosím Vás, abyste tuto moji žádost podporoval u příslušných anglických úřadů v Londýně.

Děkuji Vám upřímně za každou pomoc, kterou mě a našim podnikům poskytnete a zůstávám Vaš, v úctě a obdivu.

Oddaný

Jan A. Baťa

AMZV, Praha, LA-dův., kart. 177. Opis, strojopis.

a) V příloze dopis J. A. Bati velvyslanci Velké Británie v Brazílii D. S. Clair Gainorovi z 15. března 1945. Nepublikuje se.

1) Viz dok. č. 2.

Jan Antonín Baťa und der tschechoslowakische Widerstand

Die Beziehung Jan Antonín Baťas zu tschechoslowakischem Widerstand zur Zeit des Zweiten Weltkriegs war sehr kompliziert. Nach Anfangskontakten und Baťas Finanzhilfe für den Widerstand kam zu einem Umbruch, wenn J. A. Baťa und seine Firmen in die „Schwarzliste“ der Alliierten eingetragen wurden. Diese Tatsache mit Verbindung mit seiner Ungefälligkeit, dem Nazi-Deutschland offen aufzustehen, hat einen unüberwindlichen Damm zwischen beiden Seiten entgegengesetzt und in Schlussfolge bis zum Nationalgericht in Nachkriegszeit geführt hat.

Jan Antonín Baťa and Czechoslovak exile resistance 1939–1945

The relation of Jan Antonín Baťa to Czechoslovak exile resistance during the World War II was very complicated. After early contacts and Baťa's financial support to resistance, a major turn set in and Baťa's companies were entered on the Allies black list, which, together with his reluctance to take an open stance against Nazi Germany, led to an insurmountable barrier between both parties and resulted in a trial in front of the National Court of Law after the War.